

образовании наказание также входит в метод воспитания, поэтому принято слегка физически наказывать мальчиков старше 5-6 лет за их неправильные дела. Иногда были случаи, когда хотя и не били, но использовали прутья в качестве «запугивания» [6. Дала ёзувлари].

В целом, в традиционных семьях узбекского народа телесные наказания осуждались, и в большинстве из них наказание не доходило до битья. Во многих семьях, которые мы исследовали, мать всегда говорила на Вы со своими детьми. Только говорила на ты в случаях гнева. Это сильно влияло на детей. Если дети не хотели выполнять какую-либо работу, мать не сопротивлялась им, а говорила: «Хорошо, дитя мое, если ты этого не сделаешь, я скажу твоей сестренке сделать это за тебя, но сможешь ли ты спокойно пить чай и есть хлеб», ребенок выполнял ту же работу из-от стыда [7. Дала ёзувлари]. Это свидетельствует о том, что в узбекском семейном воспитании уделяется внимание пробуждению совести ребенка, формированию чувства гордости, стыда.

В качестве заключения стоит отметить, что воспитание детей было и остается одним из основных видов поведения, жизненных мечтаний человечества. Несмотря на то, что традиции и обычаи нашего народа меняются, приспосабливаясь к требованию времени, в результате наших личных наблюдений и социологических исследований стало ясно, что среди нашего народа по-прежнему сохраняются этнопедагогические тенденции в вопросах рождения и воспитания подрастающего поколения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Мирзиёев Ш.М. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик - миллий ғоямизнинг пойдеворидир. Издательство «Tasvir». - Ташкент – 2021.-Б.4
2. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Ташкент, 2007.- Б.79.
3. Воҳидов М. Болалар психологияси. – Ташкент: Ўқитувчи, 1982.-Б. 238
4. Дала ёзувлари Ғаллаорол тумани Хонимқўрғон қишлоғи. 2021 й.
5. Дала ёзувлари. Жиззах вилояти туманлари 2022 й.
6. Дала ёзувлари. Жиззах вилояти Ш.Рашидов тумани 2022 й.
7. Дала ёзувлари. Жиззах шаҳри Наврўз маҳалласи. 2022 й.
8. Дала ёзувлари. Ш.Рашидов тумани. Олмачи маҳалласи. 2021 йил.
9. Кон И.С. Психология юношеского возраста. – Москва: Просвещение, 1979.-С.10.
10. Левентуев П. Сложный период детства. –Ташкент: Ёш гвардия, 1967. –Б.27
11. Миртурсунов З. Педагогика узбекского народа.–Т.: 1973.-Б.54.
12. Титаренко В. Семья и . –Москва: Мысль, 1987.-С.14

ЧОРВАДОРЛАР МАДАНИЯТИНИНГ АРХЕОЛОГИК МАТЕРИАЛЛАРДА АКС ЭТИШИ (Жиззах воҳаси мисолида)

Эшмуҳаматов Ахрор Шарипович,
Жиззах давлат педагогика унивеситети ўқитувчиси,
тарих фанлари бойича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Ушбу мақолада конкрет археологик тадқиқотларга таянган ҳолда тадқиқотчининг Жиззах воҳасининг чорвачилик билан боғлиқ урф-одатлари ва маросимлари хусусидаги фикр-мулоҳазалари баён этилган.

Калит сўзлар: Чордара, Кўксувтепа, Такатош, Сузмойилота, Нахражсой, Ширинсой мазорқўрғони, Қоплон ота, Сиғомсой, Ғулбо, чорвачилик, яйлов, чўпон, пода, от, туя, қўй, эчки, қорамол.

Аннотация: В данной статье на основе конкретных археологических изысканий представлено мнение исследователя о традициях и обрядах, связанных со скотоводством Джизакского оазиса.

Ключевые слова: Чордара, Коксувтепа, Такатош, Сузмойлота, Нахрайсой, Ширинсой Мазаркурғони, Каплан ота, Сигомсой, Гульбо, домашний скот, пастбище, пастух, стадо, лошадь, верблюды, овца, коза, крупный рогатый скот.

Annotation: In this article, based on concrete archaeological research, the researcher's opinion about the traditions and rituals related to cattle breeding of Jizzakh oasis is presented.

Key words: Chordara, Koksuvtepa, Takatosh, Suzmoyilota, Nakhrajsoy, Shirinsoy Mazarkurgoni, Kaplan ota, Sig'omsoy, Gulbo, livestock, pasture, shepherd, herd, horse, camel, sheep, goat, cattle.

Тараққий этган миллатларнинг ўз тарихини яхши билиши ва қадрлаши, тарихий ёдгорлик ва обидаларини эъзозлаши, кўз қорачиғидек асрашининг кўпгина сабаблари бор. Бу энг аввало, тарих инсоният пайдо бўлганидан то ҳозиргача давом этиб келаётган ижтимоий жараён ойнаси эканлиги билан боғлиқдир. Иккинчидан эса бутун инсоният шу тарихга қараб, ўз ўтмиши ва борлигини англайди, келажак режаларини белгилайди.

XXI асрга ривожланишнинг замонавий тараққиёт йўли билан кириб келган, бой маданияти ва бебаҳо маънавиятига эга бўлган ўзбек халқи ўзининг минг йилликлар қаърига кириб борган тарихий ўтмиши билан алоҳида ўрин эгаллайди[1:255].

Дарҳақиқат археологик манбаларнинг гувоҳлик беришича, чорвачилик анъанавий хўжалик юритишнинг энг қадимги кўринишлари ва тирикчилик манбаини белгиловчи асосий меҳнат турларидан бири бўлган. Соҳа хусусида сўз юритар эканмиз, чорвадорларнинг турмуш тарзи ва ушбу машғулот билан боғлиқ қарашлар, урф-одатлар этнографик материаллар асосида тадқиқотчиларимиз томонидан маълум даражада ўрганилган. Бироқ, шуни қайд этиш лозимки, чорвачилик билан боғлиқ қадимий диний тасаввурлар ва эътиқодий қарашлар алоҳида тадқиқот объекти сифатида ҳозирга қадар махсус тадқиқ этилмаган. Зеро, қадимги даврлардан, яъни жониворларни қўлга ўргатиш ва хонакилаштириш жараёни бошлангандан буён чорвачилик билан боғлиқ маросимлар ва урф-одатларда халқнинг ҳайвонот оламига бўлган муносабати акс этган. Шу билан бирга, инсон ва табиат, одамзот ва ҳайвонот олами ўртасидаги муносабатлар, кишилиқ жамиятининг бир неча минг йиллик меҳнат фаолияти билан боғлиқ ҳаёт тажрибалари, макон ва замонга бўлган муносабати, маънавий қарашлари ва шубҳасиз, ўша давр диний эътиқоди унда мужассам.

Маълумки, миллий қадриятлар ота-боболаримиз томонидан яратилиб, асрлар давомида сайқал топган. Бугунги кунгача етиб келган чорвачилик соҳалари, у билан боғлиқ урф-одатлар, ёзма манбалар ҳамда халқ оғзаки ижодиёти намуналари ўзбек халқи тафаккурининг буюк ютуғидир.

Халқнинг кундалиқ турмуш тарзида ўзига хос мавқега эга бўлган чорвачиликнинг Жиззах воҳасидаги тарихий асосларини тадқиқ этиш бугунги кун ўзбек давлатчилиги тарихини ёритишда тарих фанининг долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг бошқа тарихий минтақалари каби Жиззах воҳаси ҳам ўзига хос, муҳим микроэтнографик минтақа ҳисобланади. Воҳанинг қулай географик ўрни ва Буюк Ипак йўли чорраҳасида жойлашганлиги гоят хилма-хил маданиятлар ва анъаналарнинг уйғунлашган ҳолда шаклланишига сабаб бўлган.

Чунончи, воҳадаги Мирзачўл чўли ва Туркистон тоғларининг шимолий ёнбағирларидаги даштликлар чорвачилик хўжалигини тараққий этиши учун турли табиий ресурсларга бойлиги билан ажралиб турган. Шунинг учун ҳам кишилиқ жамиятининг илк босқичларидан бошлаб воҳанинг тоғ водийлари аждодларимиз томонидан фаол ўзлаштирилган деб бемалол айта оламиз. Бунга Жиззах воҳаси Фориш туманининг “Чимқўрғон” жамоа хўжалиги ҳудудидан топиб ўрганилган, ўрта палеолит даврида яшаган неандерталь одамлар томонидан қайроқтошдан ишланган ва ўлчами 54 x 53 x 21 мм бўлган нуклеус-тош ўзаклар қолдиқларини[2:5], Чордара, Кўксувтепа шаҳарчалари атрофларидан ҳамда Ётқисой воҳасидан топилган ўрта палеолит давридан то тош даврининг якуновчи босқичи - неолитгача бўлган даврга оид археологик ашёларни[3:51-55], шунингдек Тузкон кўли атрофлари,

Қолгансир шўркўли ғарбий қисмлари ва Хон – Чорвоқ дарасидан неолит даврига оид чақмоқтошдан ясалган тош қуроллар ҳамда бронза даврига тегишли сопол буюм парчаларини мисол келтиришимиз мумкин. Мазкур қадимий ашёлар ушбу воҳа ҳам ўлкамизнинг бошқа ҳудудлари каби илк одамзод излари билан боғлиқ ибтидоий тарихга эга эканлигидан далолат беради.

Жиззах воҳаси асосан Сангзор-Зомин минтақасида жойлашган бўлиб, у Ўзбекистон Республикасининг марказий қисмида, Сирдарё ва Зарафшон дарёлари водийлари оралиғида жойлашган. Минтақанинг умумий ер майдони 21.1 минг км.га тенг бўлиб, республика умумий ер майдонининг 4,5 фоизини ташкил этади[4:593]. Минтақа ҳудуди шимол ва шимолий-шарқдан Мирзачўл, ғарб ва шимолий-ғарбдан Нурота тизмалари, жанубдан Туркистон, Моргузар тоғлари билан чегараланади[5]. Вилоят тоғли ҳудудларига Бахмал, Зомин, Фориш, Ғаллаорол, Янгиобод туманлари ҳамда Ш.Рашидов туманининг тоғли ҳудуди киради. Мазкур ҳудуднинг умумий ер майдони 17,0 минг км. ташкил этади. Балки шунинг учундир, қадимдан бу кенг ҳудудлар чорвачилик билан шуғулланган аждодларимиз томонидан фаол ўзлаштирилган.

Чунончи, Зомин, Бахмал, Ғаллаорол ва Фориш туманлари воҳанинг жануб, жанубий-ғарбий қисмидаги Туркистон, Нурота тизмалари ҳамда Молгузар, Қўйтош, Ғўбдунтоғ, Қароқчитоғ тоғлари оралиғида ва ён бағирларида жойлашган туманлар ҳисобланади. Мазкур туманлар Жиззах вилояти умумий майдонининг 76,7 фоизини эгаллаган ҳолда, жами аҳоли нинг (2001 йилда 974,8 минг киши) 42 фоизини ўзида қамраб олган [6:119-120]. Сангзор-Зомин минтақасидаги йирик қишлоқлар асосан тоғ ва тоғолди ҳудудларида жойлашган бўлиб, Мўғол, Сартюз, Ойқор, Оққўрғон, Боғишамол Сангзор водийсида, Ғўбдун, Қўкбулоқ, Мирзабулоқ ва бошқа қишлоқлар эса Ғаллаорол текислигида, шунингдек Ғаллакор, Гулшан, Чорвадор, Омонгелди, Қизилқум, Қораобод, Эшбулоқ сингари бир қанча қишлоқлар Зомин ва Нурота тоғ олди ҳудудларида тасмасимон қўринишда шаклланган[7:36-39]. Қишлоқларнинг бундай ҳудудий ташкил топгани аҳоли катта - кичик сой ва дарёлар атрофида, деҳқончилик ва боғдорчилик учун қулай бўлган сувга яқинроқ бўлган ерларга жойлашишга интилан деган хулосага келишимизга имкон беради.

Воҳада жойлашган археологик ёдгорликларда (Нуртепа, Хонтепа, Қалиятепа ва бошқалар) аниқланган меъморий иншоотлар: ертўла, ярим ертўла ва ер усти иншоотлари ҳам сўнгги бронза, илк темир даврларида бу ерда кўчманчи аҳолининг ўтроқлашув жараёни бошланганлигидан далолат беради. Табиийки, қадимдан воҳа ва унинг атрофидаги даштликларда яшовчи чорвадор аҳолининг Жиззах воҳасидаги маданий тараққиёт жараёнларига таъсири катта бўлган[8:72]. Бу аҳоли аввало, Евросиёнинг бепоён кенгликлари ва бу улкан ҳудудларда яшовчи кўчманчилар олами билан кучли боғланган эди. Мавсумий тарзда кўчувчи чорвадорлар узоқ шимол ўлкаларигача борар, қишда эса қишловларига қайтиб, Жиззах воҳасининг деҳқончилик воҳалари ва ҳатто жанубий минтақалар билан ҳам боғланиб турган. Антик даврда кечган ижтимоий-сиёсий ва экологик вазият билан боғлиқ улкан миграция жараёнлари кўплаб кўчманчи чорвадор аҳолининг воҳа ва унинг атрофларига кириб келишини тезлаштирган.

Тадқиқотчи олимларнинг таъкидлашича, антик ва илк ўрта асрларда Ўрта Осиё ҳудудига тил ва яшаш тарзи жиҳатидан ўлка халқларидан кам фарқ қилувчи турли хил номлар билан аталувчи туркий – сармат, юечжи, хун, усун, эфтал, хионий, кидарий, турк ва бошқа қабилалар кириб келган. Уларнинг маълум гуруҳлари Жиззах воҳасининг чорва учун қулай мавзеларида қолиб ўзларининг анъанавий хўжалигини юритишда давом этганлар. Улар ўтли яйловларни излаб, асосан тоғолди дашт зоналари, тоғ дарё ва жилғалари водийлари бўйлаб, ҳали маҳаллий ўтроқ ва чорвадор аҳоли томонидан ўзлаштирилмаган ҳудудларда ўрнашганлар[9:72-74]. Мазкур қабилалар ихтисослашган хўжалик юритиш анъанасини давом эттириб, нафақат яйловли чорвачилиги, балки металлургия ва примитив деҳқончилик билан ҳам шуғулланаверган.

Уструшона мозорқўрғонларини тадқиқ этган археолог олимларнинг таъкидлашича, ўрганилган моддий ашёлар ва дафн маросимларида, қадимги даврда кириб келган чорвадор аҳоли моддий ва маънавий маданиятига мансуб хусусиятлар

кузатилади. Бу пайтда Ўрта Сирдарё бўйи минтақаси, жумладан Жиззах воҳасида ҳам маҳаллий анъаналар асосида тайёрланган ашёвий манбаларда сифат ўзгаришлари кузатилиб, кўчманчиларга хос хусусиятлар, баъзан эса тўлиқ кўчманчиларга тааллуқли буюмлар учрай бошлайди. Буни ўлка халқлари уй-рўзғор буюмларидан тортиб дафн удумларигача бўлган барча соҳаларда кузатиш мумкин. Эътироф этиш жоиз, воҳада яшовчи чорвадор аҳоли хўжалигида эса яйлов чорвачилиги асосий ўринни эгаллайди.

Бинобарин, Жиззах воҳаси ҳудудининг жанубий ва ғарбий томонлари тоғ ва тоғолди минтақаларидан иборат бўлиб, овчи ва кўчманчи чорвадор халқлар яшаши учун жуда қулай. Шу жиҳатдан бу ҳудудлар қадимги овчи ва кўчманчи чорвадор аجدодларимиздан мерос қолган кўплаб археологик ёдгорликларга бойдир. Археолог олимларимиз томонидан аждодларимизнинг қадимдан чорвачилик билан шуғулланиб келганлиги улар томонидан қолдирилган қоятош тасвирлари орқали ҳам аниқланмоқда.

Олимларимиз томонидан олиб борилган дала археологик қидирув тадқиқотлари натижасида Моргузар тоғининг шимолий ён бағрида, Сайхонсой дарасидаги Такатош манзилдан қоятошларга ўйиб ишланган 1000 дан ортиқ расмлар галереяси ўрганилган. Улар бир неча даврий босқичга мансуб бўлиб, унинг энг қадимгилари неолит ва бронза даври билан, кейингилари эса антик ва ўрта асрга оид[10:22]. Бу ердаги қоятош расмларида ов манзараси, кўплаб ёввойи ва уй ҳайвонлари, диний маросимлар ижроси ва бошқалар тасвирланган. Ушбу ибтидоий ва қадимги санъатнинг нодир намуналари бизга Жиззах воҳаси ҳудудида чорвачилик соҳаси қадим илдизларга эга эканлигидан гувоҳлик беради.

АрхеологтадқиқотчилартомониданШарофРашидовтуманиЖилли-ғуллиқишлоғи шимолий томонидаги тоғ ва қирлардаги Сузмойлота қоятошларида, Ғаллаорол тумани ҳудудидаги Нахраж қишлоғининг Нахражсой (Каттасой) дарасидан, Фориш тумани Эски Фориш қишлоғи юқорисидаги Юқорисой (Сойиболо) дарасидан ҳамда Учма қишлоғидан оқиб ўтувчи Учмасойга туташ бўлган Сиғомсой каби йирик сой ва даралар атрофларидан кўплаб янги қоятош расмлари ёдгорликлари рўйхатга олиниб илмий муомалага киритилган[11:54-57]. Мазкур қоятош расмларида тасвирланган ёввойи ҳайвонлар тоғ ва тоғ олди ҳудудларида қадимда ва ҳозирги кунда ҳам яшаб келаётган ҳайвон турлари бўлса, хонаки ҳайвонлар ўтган узоқ даврлар мобайнида инсоният томонидан қўлга ўргатилган ҳайвонлар сирасига киради.

Ушбу ёввойи ҳайвонлар турига ибтидоий буқа, ибтидоий сигир, тоғ эчкиси, архар, жайрон, сайғоқ, асл буғу, ёввойи от, кулон, ёввойи чўчқа шунингдек, йиртқич ҳайвонлардан шер, йўлбарс, гепард, леопард, бўри, тулки, чиябўри ва бошқаларни киритишимиз мумкин. Қояларда баъзан илон ва қуш тасвирлари ҳам учрашини кузатиш мумкин[12:77]. Улардан воҳанинг қадимги даврлардан чорвадор аҳоли учун унумдор ва кенг яйловга эга, қулай масканга айланиб борганлиги маълум бўлади. Чунки, қадимги даврларда Нурота тоғ тизмаси ҳудудларида йирик тўқайзорлар, қамишзорлар ва чала саҳролар ястаниб ётган ёхуд бу тизмага Қизилқум саҳроси туташ бўлганлиги боис, уларнинг яшаши учун қулай шароитлар мавжуд бўлган. Бу ҳаққоний омилларни қадим аждодларимизнинг қоятошларда акс эттирган ажойиб тасвирлари ҳам бизга исботлаб турибди.

Шуни таъкидлаш ўринлики, кейинги йилларда Жиззах воҳасида олиб борилган археологик тадқиқотларда чорвачилик хўжалиги билан боғлиқ маълумотлар кўп ўрганилмоқда. Маълумки, кўчманчи чорвадор қабилаларда кишиларнинг вафотидан сўнг “у дунёда яшаши” ҳақидаги тасаввур кенг ёйилган. Шу тасаввурлар асосида марҳумни нариги дунёда кузатиш маросимида қабрга, майит билан бирга унинг ҳаётлигида ишлатган уй- рўзғор буюмлари, кийим-кечаги, қурол-яроғи, безаклари ва нариги дунёда истеъмол қилиши учун идишларига ҳар хил таомлар солиб қўйиш одатлари кузатилади[13:46]. Бундай қабрлар мазорқўрғон деб аталиб улар асосан кўчманчи чорвадорларга тегишли эканлиги аниқланган. Бу каби қабрларга марҳумнинг касб-кори билан боғлиқ буюмлар қўйилган бўлади. Ушбу дафн буюмлари чорвачилик тарихини этнографик жиҳатдан ўрганишда муҳим манбадир.

Археолог тадқиқотчи В.Ф.Гайдукевич томонидан ўрганилган Ширинсой

мозорқўрғонидаги иккинчи қабрда иккита жасад-балоғат ёшидаги аёл ва ёш бола дафн этилган. Жасаднинг боши ёнида сопол косача (пиёла), бел атрофида дисксимон тўқа, чап томонидан эса пичоқ парчалари ва узунлиги 6,7 см.ли қайроқтош, тос суяги қаршисидан эса қўй суяклари топилган[14: 337]. Тадқиқотчи Ф.Э. Тошбоев томонидан ўрганилган Зомин тумани Ғулбо мозорқўрғонидаги қабрда иккита жасаднинг бош томони ўртасига қўй суяклари қўйилган[15:43-45].

Воҳани кўп йиллардан буён тадқиқ этаётган А.А.Грицина томонидан ўрганилган Сағаноқ мозорқўрғонидаги буюмлар ёнидан қўйнинг бош суяги бўлаклари қайд этилган[16:78]. В.Ф.Гайдукевич тадқиқ этган Ширинсойдаги 28-қабрда, Ф.Э.Тошбоев томонидан ўрганилган Беккелди ва Қамиш мозорқўрғонларида туткичида қўй (қўзи) тасвири акс этирилган сопол хурмачалар ўрганилган. Воҳанинг етакчи археологи М.Х.Пардаев томонидан Жиззах шаҳри ҳудудида жойлашган Пардақултепа ва Комилбоботепа ёдгорликларида ҳам чорвачилик билан боғлиқ материаллар тадқиқ қилинган. Ёдгорликларда бурама шохли қўчқор ҳайкалчалари, қўй калласи рамзи акс этган 10 га яқин қозон тагликлари қайд этилган. Бу топилмалар моҳиятини чуқур илмий таҳлил қилган М.Х.Пардаев уларни, “қўчманчи чорвадор халқлар билан алоқадорлигини” таъкидлайди[17:42-43].

Шунингдек, М.Х.Пардаев томонидан Ш.Рашидов тумани Ёйилма маҳалласида ўрганилган хумли қабрнинг уст қисми (жасад суяклари юқориси) га қўйнинг бош суяги солиб дафн этилганлиги ҳам қайд қилинган[18:261]. Бу каби топилмаларга М.Х.Пардаев: “қўй тимсоли билан боғлиқ топинчни фақат бошқа регионлар маънавий маданиятидан эмас, балки, тотемизм билан боғлиқ туркий халқлар асотир (миф)ларидан ҳам изламоқ керак. Аслида, мил.авв. I минг йилликнинг сўнги чорагидан Сирдарёнинг ўрта оқими ҳавзасида “Қовунчи маданияти” шаклланади ва қўшни деҳқончилик воҳаларига кучли таъсир кўрсатди. Араблар босқинигача Ўрта Осиёда ҳукм сурган турли туркий сулолалар (юе-чжилар, хунлар, эфталит ва Турк ҳоқонлиги) даврида бу кенг қамровли тасир ичида қўй топинчи билан боғлиқ қарашлар ҳам кенг ёйилган... Бу каби топилмалар уларанинг хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлган”, - деб баҳо беради[18:262].

Чорвачиликнинг қўйчилик соҳаси воҳа аҳолисининг энг қадимий машғулотларидан бири эканлиги аجدодларимизнинг диний маънавий ҳаётида ҳам ўз аксини топган. Археологларимиз томонидан мозорқўрғонларда ўрганилган кулолчилик идишларидаги зооморф дастали сопол идишлар, қўчқор тасвири акс этган қозон тагкурсилар, қабрлар ва остадонлардаги қўй суяклари тақинчоқва бошқа буюмлардаги қўй шаклидаги тасвирлар воҳада қўй култи анча кучли бўлганлигини кўрсатади. Манбаларда антик даврда Жиззах воҳасини ҳудудларини ҳам ўз тасарруфида сақлаган қанғуйларнинг зороастризм динидаги худолардан бўлган Фарн илоҳига сиғинганлиги таъкидланади[19:6]. Бу худо, яъни Фарн илоҳаси қўй кўринишида деб қабул қилинган. Мозорқўрғонларда учрайдиган қўй суяклари, унинг рамзи ёки кулоллик идишларидаги қўй тасвирлари воҳа чорвадорлари хўжалигида қўйчиликнинг юқори мавқе касб этганлигини, унга тўкинлик ва барака тимсоли сифатида қаралганлигини билдиради. Қўй билан боғлиқ маросимларнинг кўп учрашига сабаблардан яна бири, иссиқ иқлимли бу дашт минтақаларда яшовчи аҳоли хўжалигида майда (ушоқ) моллар (қўй, эчки) кўпчиликти ташкил этган ва шунга боғлиқ ҳолда қўй култи анча кучли бўлган деган хулосага келишимиз мумкин.

Халқимизнинг бугунги кунда ҳам табаррук зиёратгоҳларидан бири бўлган Шимолий Уструшона (Зомин) ҳудудида жойлашган Қўчқор ота зиёратгоҳи ёки унинг қарама қарши томонидаги тоғда жойлашган Қоплон ота зиёратгоҳлари ва у ердаги дарахтга осиб қўйилган улкан қўчқор шохлари ҳозирги кунда ҳам қўчқорни илоҳийлаштириш билан боғлиқ қарашлар аҳоли орасида сақланиб қолганлигини кўрсатади[20:48]. Қадимий ўлкамизнинг бошқа ҳудудларида бўлгани каби Жиззах воҳаси аҳолиси орасида ҳам қабристонларга, зиёратгоҳларга ва ҳатто уйларга ҳам қўчқор шохлари (қўй ёки бошқа ҳайвонларнинг калла суяги)ни илиб қўйиш одати ҳамон сақланиб қолган. Бу шох ва каллаларнинг тутган вазифаси ҳақида, барча қишлоқ аҳолиси орасида бир хил тушунча мавжуд бўлиб, унга кўра бу шохлар ўша жойни ва унда яшовчиларни ёмон кўздан ва турли офатлардан сақлар экан[21].

Воҳа археологияси бўйича чуқур илмий изланишлар олиб бораётган Ф.Э.Тошбоев томонидан ўрганилган Ғулбо мазорқўрғонларидаги 1, 2, 4 қабрларда аждодларимизнинг жасадларни отда кетаётганга ўхшаш ёки ярим отлиқ кўринишида, оёқлари тиззадан йиғилиб икки томонга ёйилган “отлиқ-чавандоз” ва “ярим отлиқ ҳолат”да дафн этиш одати ўрганилган[22:23-26]. Тадқиқотчи Ғулбо ёдгорлиги 2- қабридаги жасад ёнига барча жанг қуролилари қўйилиб дафн этилган марҳум – суворийнинг қийшайиб “ярим отлиқ” (от устида бир ёнга оғиб ўтириши, “қозоқча ўтириш”) кўринишида дафн этилганлиги, унинг ўзумрининг катта қисмини от устида ўтказганлигига ишора деб таърифлайди ва уларни марҳумларнинг ҳаётлари давридаги касб-корлари ва от топинчи билан боғлиқ деган хулосани илгари суради[22:24]. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, бир пайтнинг ўзида чорвачилик билан шуғулланиб юрган суворийнинг нафақат ўзи моҳир, баҳодир бўлган, айти пайтда уларнинг отлари ҳам ниҳоятда жанговор бўлган.

Тадқиқотчи А.Холматов томонидан ўрганилган Сузмойилота, Нахраж ва Сиғомсой қоятошларида ҳам дашт кўчманчи чорвадор халқлар ҳаётида муҳим ҳисобланган суворийлар тасвирлари ҳам кўплаб учрайди. Улар отда ёки туяда кетаётган ҳолатларда чизилган[23:14]. Жумладан, отлиқлар турли хил кўринишларда тасвирланган бўлиб, реалистик, ярим реалистик ва схематик тарзда ишланган. Суворийлар рассомлар томонидан эгар-жабдуқли от устида ва қўлларида юган билан ёки эгар-жабдуқсиз, фақатгина қўлларида юган ушлаган кўринишларда тасвирланган. Баъзи ҳолатларда улар от устида эгар-жабдуқсиз ва югансиз ҳам тасвирланган. Демак, воҳа аҳолиси учун йилқичилик ҳам чорвачиликнинг қадимий соҳалардан бири бўлган.

Сузмойилота қоятош тасвирлари орасида ибтидоий ҳўкиз (буқа) тасвирининг акс этиши ҳам биз учун муҳим аҳамиятга эга. Ёввойи буқа тасвири қадимги моҳир рассом томонидан реалистик ва ярим реалистик кўринишларда йирик бошли, узун шохли, калта бўйинли, елкадор (ўркачли), узун белли, вазмин танали, думининг учи попукли кўринишда уриб-чўкичлаб ишланган. Бу расмларнинг усти қуёш нури таъсирида қуйиб-уқиқиб, тошнинг асл юзаси сингари қорайиб кетган. Бу эса бизга унинг Сузмойилота қоятош расмлари орасидаги энг қадимий тасвирлардан бири эканлигидан далолат беради [24:15]. Шунингдек, баъзи зооморфолог олимларнинг фикрига кўра, бу каби ёввойи буқа (ибтидоий буқа)лар мил.авв. I минг йиллик арафасида қирилиб кетган. Қадимги рассомлар ўзлари кўрган-билган ҳайвон ва улар иштирокидаги манзараларни реал тасвирлаганлигини ҳисобга олсак, бундай ёввойи буқалар Жиззах воҳасида бронза даврида яшаганлиги маълум бўлади.

Фикр-мулоҳазаларимизнинг давоми сифатида яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, этнографик маълумотлардан маълум бўлишича, ҳар бир чорвадор оиланинг ҳўжалигида қадимдан қорамол сақланган. Ҳар бир хонадонда тўқислик тимсоли сифатида уларга атаб алоҳида жой оғилхоналар қилинган. “Қовунчи маданияти” соҳиблари, жумладан уструшоналикларда ҳам машҳур ҳинд эпоси “Маҳобхарата”да таъкидланган ҳўкиз (қора мол)га сиғиниш билан боғлиқ одатлар ҳам мавжуд бўлган[25:16]. Қорамол-ҳўкизни илоҳийлаштириш қадимда мавжуд бўлиб, у “Гопатшоҳ” тимсолида ҳам акс этган. Одам ҳўкиз – танаси ҳўкиз, юзи одам тасвирининг кўплаб учраши Ўрта Сирдарё бўйи халқларининг йирик шохли ҳайвонларни илоҳийлаштириши билан боғлиқ анъанавий маросимларидан бири ҳисобланади[26:133-141]. “Гопатшоҳ” атамаси уч компонентли сўз ҳисобланиб, биринчи икки компонент “Авесто”даги “гао-пати” - “чорва ҳокими”, учинчиси эса анча кейинги паҳлавийча қўшимча бўлиб “шоҳ”, “подшоҳ” маъноларини беради.

Таъкидлаш лозимки, Уструшона чорвадорлари ҳўжалигида қорамоллар сони унчалик кўп бўлмаган. Бу аввало кўп сонли қорамолга озуқа йиғиш муаммоси билан боғлиқ ҳамдир. Қорамол (ҳўкиз) культига оид қарашларда қадимдан мавжуд бўлган Гопатшоҳ образи муҳим ўрин тутиб, у анъанавий йирик шохли ҳайвонлар билан боғлиқ бўлган. Антик даврга келиб, ҳомий ва қўриқловчи ҳайвон тимсоли ҳосилдорлик ва экинларни сув билан таъминловчи ҳўкиз култи билан аралашиб кетган[27:140]. Ҳўкиз култи мўл-кўлчилик ва ёғингарчилик ҳомийси сифатида қадрланган. Тадқиқотчи А.Хўжаевнинг ёзишича қадимги хитой манбаларида “нгузие”, “рузие” атамалари давлат номи сифатида ишлатилган. Аммо бу атамалар

“ўғуз” ёки “ғуз” сўзидан келиб чиққан. “Ўғуз” сўзи эса ҳозирги ўзбек тилида илоҳий ҳўкиз маъносини англатган бўлиб, у ўтмишда қувват, қудрат рамзи сифатида ишлатилган ва Рузие давлати аҳолисининг тотеми бўлган[28:21].

Жиззах воҳасидаги “Қовунчи маданияти”га оид ёдгорликларда ҳўкиз тимсоли уй ўчоғи билан боғлиқ тарзда учрайди. Бу ҳолатда, ҳўкиз (қорамол) оилани ҳар хил бало-қазолар ва етишмовчиликлардан асровчи уй худоси билан қиёсланган. Кўп ҳолларда ҳўкиз шохига ўхшаш уй ўчоғи махсус ўрнатилган ва унга ҳомий руҳнинг озиқланиши учун кичик тўйнуқча қолдирилган. Аксарият ўчоқ тагликлари “Таопатшоҳ” ва унинг аёл шаклидаги кўринишида ифодаланган. Ҳўкиз култи билан боғлиқ қарашлар (номи аталмасида) ҳозирги пайтгача сақланиб қолган.

Этнограф олим Адҳамжон Ашировнинг ёзишича “Андижонда агар қурғоқчилик бўлиб, ёмғир ёғмаса, мазорда мол сўйиб қурбонлик қилинган ёки XX асрнинг 70-йилларига қадар Сирдарё суви тошган вақтда дарёга бағишлаб турли ҳайвонлар (ҳўкиз, қўй, қўчқор) қурбонлик қилинган” [29: 82].

Биз кўриб чиқаётган уструшоналикларда эса бунинг аксини кузатамиз. Аҳоли томонидан ёмғир ёғиши ва сувнинг мўл бўлиши ниятида қилинадиган худойи (қурбонлик) ва дарвешоналарда “ҳосилдорлик ва тўкинлик мўл бўлсин”, деган мақсадда асосан, ҳўкиз сўйилади. Уструшонанинг тоғ ва тоғ олди ҳудудларида яшовчи аҳоли ҳўжалигида мавжуд чорвага эътибор қаратсак, ҳозирги пайтда ҳам жониворлар сони кўплиги бўйича кўпчиликти ушоқ моллар – қўй, эчки, кейин қорамол ёки йилқи ташкил этади.

Санъатшунос олим Л.И.Ремпелнинг ёзишича, афсонавий биринчи буқа сув тошқинлари билан боғлиқ бўлиб, унинг танасидан доривор ва зиравор ўсимликлар, унинг уруғидан эса барча фойдали ҳайвонлар пайдо бўлган экан[30:22]. Умуман олганда, ҳўкизнинг сув тошқинлари билан анъанавий боғлиқлиги шарқ халқларининг қадимги динларида ёрқин акс этган[31:32]. Биз ҳўкиз култининг сув билан боғлиқлигини кейинги давр анъаналарида ҳам учратишимиз мумкин. Жумладан, Андижон ўзбекларида агар қурғоқчилик бўлиб, ёмғир ёғмаса, мазорда мол сўйиб қурбонлик қилинган[32:170].

Жиззах воҳасида ўрганилган мазорқўрғонларда дафн одатларини этнографик жиҳатдан таҳлил қиладиган бўлсак, жасадни ёнига ҳайвон суяклари қўшиб дафн этиш кўп учрайди. Демак, воҳа чорвадорларида вафот этган уруғдошини “нариги дунё”га кузатишда унинг ҳаётлигида шуғулланган касб-кори билан боғлиқ буюмлар, ҳаётий фаолиятида муҳим аҳамият касб этган ва кейинчалик илоҳийлаштирилган жониворлар ёки уларнинг баъзи аъзолари (баъзан рамзлари)ни ва қурбонлик сифатида сўйилган жонлиқларни қўшиб дафн этиш ҳам кенг ёйилган. Қабрга қўйилган ёки қурбонлик сифатида келтирилган чорва молларини жасад билан кўмиш анимистик ва тотемистик тасаввурлар билан боғлиқ ҳисобланади. Бунда анимистик тасаввурлар тирик мавжудотлар руҳга эга ва у эгасининг вафотидан сўнг ҳам йўқолиб кетмайди, табиат-коинот руҳлари ва қудратли худолар мавжудотларни бошқаради деган тасаввурларга таянилган бўлса, тотемистик қарашларда одамнинг турли хил бало-қазолардан сақланиши учун ўша ҳайвоннинг илоҳий хусусиятларига ишонч мавжуд бўлган.

Жиззах воҳасидаги мазорқўрғонларда қайд қилинган қўй, эчки, от, қорамол ит, бўри каби ҳайвонларнинг суяклари ва улар билан боғлиқ дафн удумлари бу ўлкада яшаган халқларда ҳар хил ҳайвонлар билан боғлиқ тотемистик қарашлар кучли бўлганлигидан гувоҳлик беради. Уструшона чорвадорларида тоғ такасини илоҳийлаштириш ёки (унинг рамзи сифатида бўлса керак) оддий уй ҳайвони – така билан боғлиқ илоҳий тасаввурлар кенг ёйилган. Тоғ такасини илоҳийлаштириш жуда қадимдан мавжуд бўлиб, у сак қабилаларида кенг ёйилганлиги Б.А.Литвинский тадқиқотларида кўрсатиб ўтилган[33:144-149]. Халқимиз орасида ҳозиргача сақланиб қолган ибтидоий тасаввурларга кўра, ёвуз жин така қиёфасида намоён бўлади. У билан боғлиқ ҳар хил воқеий ҳикоялар қадим илоҳий тасаввурларнинг давоми сифатида бугунги кунда ҳам учраб туради[34].

Яна шуниси эътиборлики, Уструшонада ўрганилган ёдгорликларда ит суяклари жасад ёнида, остадонларда ёки қабрдаги идишларда қайд этилган. Бу ҳолат ушбу жониворнинг муқаддас саналганлигини ва аҳоли удумларида ит тотеми билан

боғлиқ тасаввурлар антик даврдан бошлаб кенг ёйилганлигини кўрсатади. Қадимдан итга одамзодга нисбатан бекиёс садоқат, илоҳий қудратга эга деб қаралган. Шунга боғлиқ ҳолда нафақат чорвадор, балки ўтроқ аҳоли урф-одатларида ҳам итни илоҳийлаштириш билан боғлиқ маросимлар кўп учрайди. Уструшонанинг итни муқаддаслаштириш билан боғлиқ дафн одатлари қатор археологларимиз томонидан ўрганилган.

Масалан, В.Ф.Гайдукевич томонидан илмий изланишлар олиб борилган Ширинсой мазорқўрғонидаги 14 - қабрдаги уч оёқли идишга ит (ёки бўри)нинг жағ суяги солинган. Тадқиқотчи Тошбоев томонидан ўрганилган Ғулбо 2-мазорқўрғонида эса ғарбдаги эркак жангчи бош томонига ит суяклари қўйилган. Хожайи Сероб I мазорқўрғонида ҳам итнинг найсимон суяги, пастки жағ суяги ва иккита тиши қайд қилинган. Хонтепа (Сирдарё вилояти Ховос туманида) ёдгорлиги атрофидан эса аввал қуёшда қуририлиб, ундан кейин хумга дафн қилинган ит суяклари топилган[35:27]. Жиззах вилояти, Зомин туманида Бошпишоғор қишлоғидаги Тўртқўлтўбатепа ёдгорлигининг жанубий ён бағрида ёдгорликдан 150 м масофада шурф қазиш ишлари чоғида, ўрача ичида ит бош суяги ва унинг юқорисида тўнкариб қўйилган кичик ҳажмли хурмача аниқланган[36:77]. Жиззах воҳасида ўрганилган бу каби маълумотлар ит билан боғлиқ маросимларни кенгроқ таҳлил қилишга ундайди. Вафот этган одам билан итни биргаликда дафн этиш мил. авв. I минг йиллик ўрталаридан буён маълум. Бу удумларни “Авесто”да таъкидланган, итнинг ўлиmidан кейин унинг мақомини инсонга тенглаштирилиши ҳақидаги диний аҳком билан изоҳлаш мумкин.

Юқорида санаб ўтилган археологик топилмалар, санъат асарлари, халқимиз орасида учрайдиган чорва билан боғлиқ маросимлар чорвачилик хўжалигининг Жиззах воҳасида қадимги даврданоқ кенг ёйилганлигидан гувоҳлик беради. Демакки улар негизида аجدодларимизнинг қадим ўтмишданоқ чорва молларини эъзозлаб кўпайтириб келганлиги сезилади.

Хулоса қилиб айтганда, археологик изланишлар, мазорқўрғонларда ўрганилган чорва билан боғлиқ дафн удумлари орқали қадимги Жиззах воҳаси аҳолисининг ижтимоий, сиёсий, моддий ва маънавий ҳаёти ҳамда турмуш тарзи ҳақида ғоят қимматли маълумотларни бизга тақдим қилади. Юқорида санаб ўтилган дафн маросимларида яшаш манбаининг асоси бўлган жониворлар билан боғлиқ урф-одатларнинг учраши-чорвадор аҳолининг ўз хўжалигидаги чорва молларига нисбатан алоҳида эътибор қаратганлигининг исботидир. Яна шунингдек қабрга жасад билан бирга қўмилган жониворлар ёки уларнинг рамзий тимсолида эса аҳолининг хўжалик ҳаёти билан боғлиқ турли анъаналарнинг бевосита шохиди бўлишини мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Эшов Б.Ж., Одилов А.А. Ўзбекистон тарихи. I жилд. Т.: “Янги аср авлоди”, 2014.
2. Сайфуллаев Б.К. Палеолит долины реки Зерафшан и северо – восточных Кызылкумов (техико – типологическое исследование). Афтореф. канд. ист. наук. Самарқанд, 2003.
3. Анарбоев И.А. Древности Голодной степи. // ИМКУ №4. –Т.: 1963.
4. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. III том. — Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. -Т.: 2005.
5. Ҳайдарова С.А. Жиззах вилояти тоғли ҳудудлари қишлоқларининг ривожланиш хусусиялари. // www.ziyounet.uz.
6. Тожиева З., Астанақулов З., Асқархўжаев Р. Жиззах вилояти тоғ ва тоғолди туманлари геодемографик вазиятидаги баъзи муаммолар. // Тоғ ва тоғолди ҳудудларидан фойдаланишнинг географик асослари (Илмий-амалий конференция материаллари). –Т.: 2002.
7. Бобобеков А.Д. Тоғ ва тоғолди минтақаси аҳолиси этноиктисодига табиий-шароит ва этноэкологик омиллар таъсири. // Марказий Осиё тарихи ва археологияси муаммолари (Республика илмий конференция материаллари).1-қисм Самарқанд. 2018 .

8. Пардаев М.Х. К вопросу об эволюции планировки замков - рабатов в Северо-Западной Уструшане // Тез, докл. науч. конф. посвящ. 80-летию акад. Я.Г. Гулямова. -Т.: 1988.
9. Тошбоев Ф.Э. Антик даврдаги миграцияларнинг Уструшона аҳолиси дафн маросимларида акс этиши. // “Тафаккур зиёси”, №3. Жиззах, 2019.
10. Хужаназаров М. Наскальные изображения Северо – Восточного Узбекистана. // Автореф. дисс. канд. ист. наук. Л., 1985.
11. Холматов А.Н. Нурота тоғи қоятош расмлари. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Т.: 2019.
12. Холматов А.Н., Пардаев М.Х., Тошбоев Ф.Э. Сузмойилота қоятош расмлари тадқиқотининг дастлабки натижалари // Археологические исследования в Узбекистане. Самарқанд, 2018.
13. Тошбоев Ф.Э. Уструшона мозорқўрғонлари конструкцияси ва уларни шаклланиши ҳақида. // Ўзбекистон археологияси. №1 (18). 2019.
14. Гайдукевич В.Ф. Могильник близ Ширинсая в Узбекистане // СА. –М.: 1952. – №26.
15. Тошбоев Ф.Э. Уструшона чорвадорларининг уй ҳайвонлари билан боғлиқ диний тасаввурлари. // “Тафаккур зиёси”. Жиззах давлат педагогика институти илмий-услубий журнали. Жиззах, 2018.
16. Грицина А.А. Изучение курганов в Сырдарьинской области // ИМКУ – Самарқанд : 1997.
17. Пардаев М.Х. Қўй ва бўри руҳига сиғинишнинг ўзаро боғлиқлиги ҳақида // ЎИФ (ОНУ). – Т.: Фан, 1995.
18. Пардаев М.Х., Гофуров Ж.И. Уструшонанинг илк ўрта аср қишлоқ маконлари (ёзма ва археологик манбалар асосида). Тошкент, 2016.
19. Литвинский Б.А. Кангюйско-сарматский фарн. Душанбе, 1968.
20. Акчаев Ф.Ш. Жиззах воҳаси муқаддас қадамжолари ва зиёратгоҳлари (этносоциологик тадқиқот) тар. фан. фал. док. (PhD) учун ёзилган диссертация. Т.: 2020.
21. Дала ёзувлари. Абдулла гўрков. 1949 йил Зомин тумани Шўрча қишлоғи.
22. Тошбоев Ф.Э. Отлар билан боғлиқ удумлар ўзбек халқининг қадимий қадрияти сифатида. // СамДУ илмий тадқиқотлар ахборотномаси № 6 (52) Самарқанд, 2008.
23. Холматов А.Н., Хўжаназаров М. Жиззах воҳаси янги қоятош расмлари. // Жиззах воҳаси – Марказий Осиё цивилизацияси тизимида (қадимги даврдан ҳозиргача). Республика илмий-амалий конференция материаллари. Жиззах, 2020.
24. Холматов А.Н., Хўжаназаров М. Жиззах воҳаси янги қоятош расмлари... -Б. 15.
25. Филанович М.М. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках... – С. 16.
26. Богомоллов Г.И. Образ Гопатшаха в Чаче // ИМКУ № 35. Т.: 2008.
27. Богомоллов Г.И. Образ Гопатшаха в Чаче // ИМКУ № 36. Т.: 2008.
28. Ходжаев А. Из истории древних тюрков (сведения древнекитайских источников) Т.: 2010.
29. Аширов А.А. Фарғона водийси аҳолисининг сув билан боғлиқ мифологик қарашлари ва урф-одатлари // Ўзбекистон тарихи. № 1. 2018.
30. Ремпель Л.И. Цепь времен: Вековые образы и бродячие сюжеты ... - С. 22.
31. Қаранг: Андрианов Б. Бык и змея (У истоков культа плодородия) // Наука и религия. -1972.
32. А.Аширов. Ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзида қадимий диний эътиқодлар. (Фарғона водийси материаллари асосида). Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т.: – 2008.
33. Литвинский Б.А. Древние кочевники «Крыши мира»... – С. 144-149.
34. Дала ёзувлари: Абдурахим Сулаймонов 68 ёшда. Жиззах вилояти Арнасой тумани Туркистон СФУ да яшайди.
35. Пардаев М.Х. Отчёт об археологическом изучении памятников истории материальной культуры в зоне орошения и освоения земель Кизилинского массива за 1985-1987.

36. Мамиров О.У. Илк ўрта асрларда Уструшона аҳолисининг зоолатрик саждалари (археологик ва этнологик материаллар асосида). “Жиззах воҳаси – Марказий Осиё цивилизацияси тизимида (қадимги даврдан ҳозиргача)”. Жиззах, 2020.

СУРХОН ВОҲАСИДАГИ ЮЗЛАРНИНГ ҲУДУДИЙ ЖОЙЛАШУВИ ВА ЭТНИК ТАРИХИДАН ЛАВҲАЛАР

Дуланов Отабек Юлдашевич,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада Сурхон воҳасидаги юзларнинг ҳудудий жойлашуви ва этник тарихи ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: юзлар, Сурхон воҳаси, ўзбек уруғлари, Қарға, Иярчи, Қўса, Потас, ҳудудий жойлашуви, этник тарихи.

Аннотация: В статье рассматривается территориальное расположение и этническая история ликов в Сурханском оазисе.

Ключевые слова: лица, Сурханский оазис, узбекские роды, Кроу, Иярчи, Коса, Потас, территориальное расположение, этническая история.

Abstract: The article deals with the territorial location and ethnic history of faces in the Surkhan oasis.

Key words: faces, Surkhan oasis, Uzbek clans, Crow, Iyarchi, Ko'sa, Potas, territorial location, ethnic history.

Юзлар қўнғиротлар каби ўзбекларнинг энг катта уруғларидан бири бўлиб, Сурхон воҳасида уларнинг қарапчи ҳамда туркман-юз гуруҳлари яшайди. Улар асосан Шўрчи, Олтинсой, Денов ва Узун туманларида истиқомат қиладилар.[7.Б.203]

Юзларнинг Марказий Осиёга келиши, ижтимоий турмуши ва ҳўжалиги ҳақида ўз даврида Н.А. Маев, Н.А. Аристов, В.В. Бартольд, В.И. Липский, Л.П. Потапов, И.П. Магидович, Х. Дониёров, Б.Х. Кармишева каби олимлар ўз ишларида тўхталиб ўтганлар. Х. Дониёров «Ўзбек халқининг шажара ва шевалари» китобида Тошкент, Сирдарё ва Самарқанд вилоятларидан олинган маълумотлар асосида юзларнинг қарапчи, марқа боласи, режаб боласи каби уч гуруҳини келтириб ўтади. [2.Б.86]

Б.Х. Кармишеванинг таъкидлашича, туркман-юзларнинг Сурхон-Ҳисор воҳасига келиб қолиши борасида учта қараш мавжуд: биринчиси, қўнғиротлар каби «орқа юртдан»; иккинчиси, авлодлари юрти Ўратепа ва Нуротадан. Соҳибқирон Амир Темур даврида Сурхон воҳасида Туркман дашт мавжуд бўлиб, ривоятларга қараганда, Туркман дашт Амир Темур отасининг қўрғони бўлган; учинчиси, Султон Санжар мозий томонидан юзта туркман кўчириб келтирилган. Шунинг учун улардан тарқалган авлодлар юз (жуз), яъни туркман-юз деб номланган. [6.Б.323] Сурхон воҳасидаги юзлар ўзларининг ота-боболари Жиззах ва Самарқанддан кўчиб келганлигини айтишади. Х. Дониёровнинг таъкидлашича, самарқандлик юзларнинг авлод-аждодлари асли Ҳисор-Қўлобдан келган. [2.Б.86]

1924 йилги аҳоли рўйхатида асосланиб И. Магидович қуйидаги маълумотларни тақдим этади. Ўзбек уруғлари орасидан «Қирқ юз» деган уруғлар иттифоқини (бирлашмасини) ажратиб, уларни қандайдир ҳарбий маънога эга бўлган уруғлар иттифоқининг қолдиғи, деб ҳисоблайди ва бу иттифоқдаги баъзи гуруҳларни ҳам кўрсатиб ўтади: марқа (Кофирниҳон воҳасида), хитой-юз (Қоратоғдарё водийсида), қорапчи (Сурхондарёнинг юқори оқимида), қирқ (Қашқадарё ва Самарқандда) ва юз (Самарқандда). И.Магидович этнографик ҳисобот маълумотларига таяниб, юз уруғининг Фарғона, Ҳўжанд ва Тошкент вилоятларида ҳам истиқомат қилганлигини таъкидлайди. Биз ўз тадқиқотимизда бу уруғлар иттифоқини қуйидаги илмий асосланган бўлимларга ажратиб ўргандик. Қорапчи ва марқадан ташқари, сўров натижаларига асосланиб, биз юз уруғи таркибига яна иккита уруғни киритдик: вахтамға-